

LES PRIMERES TRADUCCIONS ROMÀNIQUES EN PROSA DE LA *HISTORIA REGUM BRITANNIAE*

Meritxell SIMÓ
Universitat de Barcelona¹

La *Historia regum Britanniae* (*HRB*), escrita cap a 1135 pel clerc gal·lès Geoffrey de Monmouth, abraça l'arc cronològic comprès entre la mítica fundació de l'illa de Bretanya per Brutus, besnét d'Enees, al segle XII a. C. i la mort del darrer rei bretó, al segle VII d. C. L'obra conegué una gran difusió com ho proven els prop de dos-cents manuscrits que ens l'han transmesa (Crick, 1989 i 1991) i les nombroses traduccions de què fou objecte (Zatta, 1998). El treball que presentem vol ser una aproximació a les primeres traduccions romàniques en prosa de la *Historia regum Britanniae* que conservem, tot atenent a la possible influència de la *Histoire Ancienne jusqu'à Cesar* (*HA*) en la vulgarització de l'obra de Geoffrey de Monmouth.

La traducció francesa en prosa més antiga de la *HRB*, datada cap a finals del segle XIII, ens ha arribat a través del ms. fr. 17177 de la BNF, interpolada en la compilació d'història antiga que P. Meyer va titular *Histoire ancienne jusqu'à César* i que hom considera la primera crònica universal en llengua vulgar (Meyer, 1885). Aquesta obra, escrita entre 1208 i 1213 per a Roger IV, castellà de Lille, per un clerc anònim, que ha estat identificat amb Wauchier de Denain (Visser-van Terwisga, II, 1995-1999: 217-220), donava resposta a la demanda cronística de les cases senyoriales del nord de França, que a començaments del segle XIII patrocينaren la traducció de textos històrics llatins al francès i, cada cop més, en prosa, única forma aleshores considerada adient al prestigi i a l'autenticitat de la matèria tractada. Tot i que elaborada sobre la base de les històries universals llatines, l'obra va suposar un canvi radical del model historiogràfic, tant pel públic al qual es dirigia com per la seva estructura i per la tipologia de les fonts emprades (Gracia, 2006: 21). Adreçant-se a un públic aristocràtic, l'*HA* perseguia una clara finalitat política que, fonamentada en la noció de *translatio imperii*, pretenia legitimar els interessos i aspiracions de l'aristocràcia davant la monarquia francesa. En el pla estructural, l'obra, que combinava la història profana i la sagrada integrant de forma innovadora fonts d'allò més divers, donava entrada per primera vegada a la literatura contemporània en llengua vulgar i oferia alhora un canemàs obert a noves incorporacions. Precisament n'és prova la *HA* del ms. fr. 17177 que, a diferència de les altres versions conservades, insereix després dels capítols consagrats a Enees l'adaptació francesa de la *HRB* que ens ocupa.²

1. Aquest treball ha estat elaborat en el marc del Projecte de Recerca «La *General estoria* y la *Histoire ancienne jusqu'à César*: estudio de la influencia de la primera historia universal francesa sobre la obra alfonsí» finançat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología y Feder, convocatòria DGICYT, núm. BFF2003-00977.

2. Hom coneix altres dues traduccions franceses en prosa posteriors: una anònima de principis del xv (BNF fr. 2806; BNF fr 5621; BNF fr 16939 i Vaticana Reg. Lat. 871) i el *Roman de Brut* de Jehan Wauquelin de mitjan segle xv (Landsdowne 214; Bruselles B.R. 10415-10416).

La *HRB* del ms. fr. 17177, copiada sense divisió en capítols, va precedida d'una rúbrica que li dona el nom d'*Estorie de Brutus* (fol. 73) i hi figura com a anònima. La traducció, que segueix la versió més difosa de la *HRB*, la coneguda com a *Vulgata*, prescindeix dels primers capítols de l'obra de Geoffrey de Monmouth –prefaci, dedicatòria i descripció de Bretanya– i resta incompleta, ja que s'interromp bruscament al capítol 188, i manquen, per tant, els vint capítols finals de l'obra. El text de la *HRB*, inexistent en l'estadi primitiu del manuscrit, va ser copiat en quaderns separats i intercalat a *posteriori* al final de la que és la secció VI de la *HA* en la divisió temàtica establerta per P. Meyer, és a dir, després de la mort d'Enees, a continuació dels capítols que parlen d'Ascani, i abans de la secció VII, dedicada a la història romana. Així, prescindint dels capítols inicials de la *HRB* i començant el relat amb la història de Brutus, el compilador va aconseguir una concatenació perfecta entre el relat de la crònica francesa i la interpolació.³ Val a dir, però, que l'inseriment de l'*Estorie de Brutus* en l'estructura oberta de l'*HA* no s'aconsegueix sense incórrer en alguna petita incoherència i donar lloc a certes redundàncies. Això passa, per exemple, en la secció VII, dedicada a Roma, on, en el marc del discurs sobre els còsols romans, el relat de la *HA* torna a evocar la història de Brutus i de la conquesta de Bretanya utilitzant ara com a font la *Historia Britonum* i generant alguna discrepància respecte a l'*Estorie de Brutus* pel que fa a la cronologia dels esdeveniments. També genera redundàncies i incoherències el relat de la conquesta de França per part de Juli Cèsar, en la secció XI, que recupera la matèria narrada als f. 80v-82 de l'*Estorie de Brutus*.

Pel que fa a les característiques més rellevants de la traducció, cal destacar en el pla lingüístic la correcció del text, escrit en dialecte picard, i la fidelitat a l'original llatí, i en el pla estilístic la parquedat extrema buscada pel traductor, que sintetitza tant com pot el seu model, utilitzant sempre frases breus i arribant a prescindir de passatges sencers de l'original. De vegades, el traductor procedeix per supressió de tot allò accessori que no afecta la comprensió del text, com ara els aclariments de caire geogràfic, lingüístic o cultural que Geoffrey de Monmouth introdueix en certs passatges; les descripcions de llocs i de persones; els comentaris sobre el tractament de la matèria per part d'altres historiadors; les comparacions metafòriques; algunes enumeracions; i, en general, tot allò redundant i/o ornamental. D'altres, dona mostres d'una gran capacitat de síntesi reescrivint els diàlegs de l'original en estil indirecte⁴ o, senzi-

3. «Le feuillet 72 termine le cahier IX; le cahier X est formé des feuillets 100 à 107. Il est donc évident que, dans l'état primitif du manuscrit, le feuillet 73 n'existait pas et que le feuillet 100 faisait immédiatement suite au fol. 72. Et on constate aisément qu'il en était ainsi. Le feuillet 100, en effet, contient tout ce que nous lisons au feuillet 73. Seulement, au feuillet 100, on a barré à l'encre rouge tout ce qui se trouve au feuillet 73, c'est-à-dire environ une colonne et demie. Voici ce qui est arrivé. Celui qui a fait exécuter le manuscrit a jugé à propos d'intercaler une traduction du Brut de Geoffroy de Monmouth. Il a donc fait insérer cette copie, occupant un certain nombre de cahiers non numérotés, entre les cahiers IX et X.» (Meyer, 1885, 88-89).

4. [cap. 92] *HRB Cui Guetelinus*: «*Satis patet nobilitati tuae et te in fletum movere potest miseria quam nos, conbritones tui, passi sumes, ex quo Maximianus insulam nostram suis spoliavit militibus istudque regnum, quod possides et utinam cum diuturna pace possideas, ab ipsis inhabitari praecepit. Insurrexerunt etenim in nos, pauperculus vestrum reliquias, omnes comprovinciales insulae et insulam nostram, omni copia divitiarum repletam, evacuaverunt, ita ut universae ejusdem nationes totius cibi baculo, excepto venatoriae artis solatio, careant; nec fuit qui obviiaret, cum nullus potens nullusque bellicosus ex nostris remansit. Nam Romani in taedium nostri versi sunt et omnino auxilium suum abnegaverunt. Ab omni igitur alia spe repulsi, adivimus misericordiam tuam, te implorantes, ut praesidium adhibeas et debitum tibi regnum a barbarorum irruptione protegas. Quis etenim alius, te invito, diademate Constantini et Maximiani cornoari debeat, cum avi tui atque proavi ipso insigniti fuerint? Para navigium tuum et veni: ecce regnum Britanniae in manus tuas trado.*

fr. 17177 Guincelins li conta comment l'ille fu destruite puis que Maximiens enmena les chevaliers. Si li dit qu'il n'avoient de quoy vivre fors seulement de venoisons et por ce requeroit il s'aie. Car bien seiüst il que nus ne devoit miex estre roys de lui. Car ses ayeus et ses besayeus l'avoient esté. Si apareillat sa navie et alast en sa terre car il l'en voloit faire seignor de sa main.

llament, condensant les idees que s'hi exposen en el menor nombre de paraules possible.⁵ Una altra característica notable en el treball del traductor és la voluntat de preservar en tot moment la claredat i la coherència de l'obra. Val a dir en aquest sentit que, malgrat la tendència assenyalada a resumir l'original, mai no manquen les precisions cronològiques que apareixen al text de Geoffrey de Monmouth, així com els aclariments necessaris per al seguiment del relat. Ocasionalment, podem arribar a trobar fins i tot alguna mínima intervenció orientada a afavorir la comprensió del text, com ara el recordatori de la identitat d'algun personatge.

L'abreujament de l'original es va consolidant de forma progressiva al llarg del relat, intensificant-se notablement a partir del capítol 98 de l'*HRB*, la qual cosa denota una atenció orientada cap a la primera meitat de l'obra. Tres episodis, però, resten excepcions en el marc d'aquesta tendència generalitzada i progressiva a retallar el text llatí: la història de Leir, les *Profecies de Merlí* i la història d'Artús. En el cas de la història de Leir, el que cal assenyalar no és tant la intervenció del traductor com una fidelitat poc habitual a l'original, que podria perfectament explicar-se per raons històriques, ja que el de Leir és el regnat més llarg del llibre, estètiques o fins i tot d'ordre simbòlic, atesos l'atractiu d'aquesta narració llegendària, que conegué una gran posteritat literària, així com la seva dimensió didàctica. Més interès revesteixen les altres dues seccions esmentades: les *Profecies de Merlí* i la part artúrica de la *HRB*, per tal com en aquests dos casos el traductor, més enllà de respectar acuradament la lletra de l'original, la comenta o desenvolupa. Aquesta prioritat de la primera part de la *HRB* i, sobretot, de la part artúrica, que es posa de manifest en confrontar la traducció amb l'original, ja queda prou palesa en la rúbrica que precedeix la interpolació: *Chi commence l'estoire de Brutus, de Belin, Brenes, Mellin, se propheties, e du roy Artus, contenant tant de foellesses xiiii, es qués n'a nulle rubriques*. La rúbrica assenyala el que per al traductor són els capítols fonamentals de la *HRB*: de la primera part de la història, que relata les lluites per la conquesta de Bretanya entre els successors de Brutus i els usurpadors del poder bretó, destaca les figures de Belin i Brenni, i, de la segona part de l'obra, centrada en el retorn dels sobirans legítims, la figura d'Artús, emblema mític d'aquest ressorgiment del poble bretó. La rúbrica subratlla igualment la importància de les *Profecies de Merlí*, que, inserides al bell mig de l'obra, es poden considerar la frontissa que marca el final d'una època i l'inici de l'altra.

La traducció de les *Profecies de Merlí*, que expressen de forma encoberta els esdeveniments futurs que marcaran la història del poble bretó, no és gens fàcil, com il·lustra de forma indirecta l'actitud diferent dels traductors de la *HRB* en arribar a aquest punt de l'obra: des dels qui, com Wace, les ometen, renunciant a traduir-les als qui les deixen en llatí, passant pels qui es limiten a fer-ne una traducció literal (Traschler, 2000, 114-115). L'interès de la nostra traducció no rau tant en la fidelitat a la lletra de l'original, lògica atesa la natura profètica del text, com en el fet que, probablement dut per la recerca de claredat a què ens referíem més amunt, el traductor s'arrisca a interpretar les *Profecies*, introduint-hi glosses, que, com hom pot apreciar a simple vista, ja que el manuscrit les ressalta en tinta vermella, es reparteixen de forma desigual: més abundoses al començament, desapareixen pràcticament en la segona meitat del text.

5. [cap. 138] *HRB Interea, cum compertum esset per obsidionem regem non adesse, exercitus inconsulte agens muros diruere conatur et obsessum comitem ad proelium provocare. Qui etiam inconsulte faciens egressus est cum commitionibus suis, arbitrans parva manu tot armatis se posse resistere. Pugnantes ergo hinc et inde inter primos interfectus est Gorlois et socii sui dissipati. Captum est oppidum quod obsederant et opes interpositae non aequa sorte divisae. Nam, ut cuique administrabat fortuna et fortitudo, capaci ungue rapiebat.*

fr. 17177 *Quant cil dou chastel sorent que li rois n'estoit pas en l'ost il issirent fors por combatre. A cele assemblée fu ocis au commencement Gorloys et si compaignon desconfis. Li chastiaus fu pris et robéz: qui em prist si en ot.*

Algunes profecies, referides a esdeveniments reculats en el temps, es resolen a la llum del que es llegeix en els capítols successius de la mateixa *HRB*. És el cas, per exemple, de la profecia *Cil qui ce fera vestira .i. home d'arain et gardera par lonc tanz les portes de Londres sor .i. cheval d'arain*, que la glosa identifica sense problemes amb una al·lusió al Cadvallo del capítol 201 de la *HRB*: *ce fu Cadvallo qui après sa mort fu mis en une tombe d'arain desor la porte de Londres*. En d'altres ocasions, la traducció refereix les profecies a esdeveniments contemporanis fent-se ressò d'interpretacions prou difoses al segle XIII, que hom pot trobar en l'obra dels comentaristes llatins de Geoffrey de Monmouth, com Orderic Vital, Esteve de Rouen o Mateu de París. Així s'esdevé, per exemple, en el cas de la profecia següent, que la glosa identifica amb el naufragi de la Blanca Nau en el qual morí l'hereu de la corona anglesa: *Li chaël dou lyon seront noyé em poison de mer: Guillaumes et Richars, li fiex le roy Henri, furent noiez en mer si les mengierent li poisson*.⁶ Resten finalment algunes glosses no documentades en altres fonts, i en general poc afortunades, que el mateix traductor degué elaborar sense més ajuda que el text, interpretant-lo de vegades en clau simbòlica, d'altres, en sentit literal. És el cas, per exemple, de *li abit defors demousterront leur cuers dedenz*, glossat: *c'est que li chevalier se vestiront de dras de soie et de vairs*; o de *Lors sera traiz ors de lis et d'ortie*, glossat: *c'est des roches et des cruelz*.

L'esforç de síntesi que caracteritza la tasca del traductor també s'atenua sensiblement en la part artúrica de la *HRB*. Si bé es manté, tot i que en menor grau, la tendència a abreujar la descripció de les batalles, en tot allò referent al que podríem considerar els elements llegendaris al voltant dels quals la literatura romànica forjarà el mite artúric, com ara la descripció dels atributs d'Artús, de les seves armes, de la seva cort fastuosa o el relat de les festes de coronació, no només la fidelitat a la lletra és manifesta sinó que la traducció emfatitza el retrat cortès i majestàtic del monarca més enllà del mer procés d'actualització que comporta el pas a la llengua francesa. El més interessant, però, dels afegitons que introdueix de tant en tant el traductor per accentuar els trets cortesos de l'univers artúric són els nombrosos casos en què detectem, amb més o menys nitidesa, la petjada del *Roman de Brut* de Wace, la part artúrica del qual, si més no, devia conèixer bé el traductor.

La influència del *Roman de Brut*, inexistente en la resta de l'obra, es limita a la secció artúrica de la *HRB* i és perceptible des del seu inici, com mostra el següent passatge, absent a l'original llatí, que introdueix el traductor en el moment d'evocar el llarg període de pau que l'*amplificatio* de Wace reescriuria per a la literatura posterior:

[cap. 154] *fr.* 17177 Ces XII ans que Artus demora avinrent **les aventures de quoi on conte** encore et contera touz jourz; **mais ne puet estre tout voir ne tout menconge**.

En cel grant pes que je di,
Ne sai se vos l'avez oï,
Furent les mervoilles provees,
Et les aventures trovees
Qui d'Artur sont tant recontees
Que a fables sont atornees:
Ne tot mançonge ne tot voir... *Roman de Brut* (vv. 1243-1253)⁷

6. Sobre aquesta profecia vegeu Étienne de Rouen, *Draco Normannicus* ed. R. Howlett, dins *Chronicles of the reigns of Stephen Henry II and Richard I* (Rolls series), vol. 2, London, 1885, p. 654. Suger, *Vie de Louis VI le Gros* ed. H. Waquet, Paris, 1964, XII, p. 100.

7. Citem de l'edició d'Arnold i Pelan (1982).

Són nombrosos els punts en què una lleu discrepància de l'original traeix la mediació del *Roman de Brut*. Es tracta, però, més que de llargs passatges, d'estilemes i de petites variacions que podrien fer pensar en reminiscències memorístiques i no necessàriament en el fet que l'autor tingué l'obra de Wace davant dels ulls:

[cap. 154] *HRB* Unde nobilissimus quisque incitatus nihili pendebat se, nisi sese sive induendo sive in arma ferendo ad modum militum Arturi haberet.

fr. 17177 Nus chevaliers ne se prisoit noiant ne ne cuidoit riens valoir s'il ne s'atornoit a la guise des chevaliers le roy Artur ou en vesteüre ou en armes; *ne nus n'estoit de pris s'il n'avoit connoissance de ces armes; neis les dames de par tout le mont s'appareilloient a la guise des dames de la court le roy Artur.*

[...]

Qui a la cort Artur n'aloit

Et qui o lui ne sejoirnoit,

Et qui n'an avoit vesteüre

Et connoissance et armeure

A la guise que cil tenoient

Qui a la cort Artur servoient. Wace, *Roman de Brut* (vv. 1227-1232).

[cap. 156] *HRB* Cum igitur solemnitas Pentecostes advenire inciperet, post tantum triumphum maxima laetitia fluctuans, Arturus affectavit curiam ilico tenere, regnique diadema capiti suo imponere, **reges etiam et duces sibi subditos** ad ipsam festivitatem convocare, ut et illam venerabiliter celebraret et inter proceres suos firmissimam pacem renovaret.

Indicato autem familiaribus suis quod affectaverat, consilium cepit ut in Urbe Legionum suum exequeretur propositum. In Glamorgantia etenim super Oscam fluvium [...]

fr. 17177 Artus que fu liez de si grant victoire devisa qu'il vorroit tenir court a la Pentecoste et porter coronne. Si voust que tuit **li roy et li duc et li conte et li baron et li arcevesque et li evesques et li abbé** i venissent quar il voloit par tout mestre pais entre les homes. **Si manda que tuit venissent a Karlion en Glamourgant.**

A Carlion en Glamorgan

mandast toz ses barons para ban [...] (vv. 1661-1662)

Manda ses rois, manda ses **contes**,

manda ses **duz** et ses viscontes,

manda **barons**, manda chacez,

manda **evesques** et **abez**. *Roman de Brut* (vv. 1699-1703).

[cap. 156] *HRB* Ex alia vero parte pratis atquenemoribus vallata, regalibus praepollebat palatiis, ita ut aureis tectorum fastigiis Romam imitaretur.

fr. 17177 De l'autre part estoient li pre et li boz et les bonnes terres gaaignables. **Et li riche palais** de la vile sambloient estre touz couvers d'or si que li plusor **disoient qu'elle sambloit estre Roume de richece.**

A cel tens **distrent** li home,

De riches palés sambloit Rome. *Roman de Brut* (vv. 1165-66).

La reminiscència és molt més clara en altres casos, com en el fragment que ve a continuació. Allà on la *HRB* només diu que els cavallers anaven d'una església a l'altra per escoltar els cants, el traductor afegeix que el motiu de tanta corredissa no era altre que el de veure les dames, fent-se ressò dels versos de Wace:

[cap. 157] *HRB* [...] tot organa, tot cantus in utrisque fiunt templis, ita ut paraenimia dulcedine milites qui aderant nescirent quod templorum prius peterent. Catervatim ergo nunc ad hoc, nunc ad illud ruebant; nec, si totus dies celebrationi vacaret, taedium aliquod ipsis generaret.

fr. 17177 li chevalier aloient de l'un mostier a l'autre **por oïr chanter et por veoir les dames**.

Aler et venir chevaliers;
Tant por oïr les clerks **chanter**,
Tant por les dames esgarder. *Roman de Brut* (vv. 1880-1882)

Igualment manifest és el record del *Roman de Brut* en el retrat d'Artús:

[cap. 156] *HRB* Nec mirum: largitas namque Arturi per totum mundum divulgata cunctos in amorem ipsius illexerat.

fr. 17177 Ne ce ne fu pas merveilles car la **proesse** et li hardemenz et la larguece Artur estoit renomée par tout le monde, que tuit l'amoient et tuit estoient a sa volenté et a son plaisir, **que pour amour que por poor**, ne nus n'osoit veer riens qu'il comandast.

Li roi estrange l'anvoient,
 Car molt cremoient et dotoient
 Que tot le monde conqueïst
 Et lor dignitez lor tolsist.
Que por amor de sa largesce,
Que por peor de sa **proesce**... *Roman de Brut* (vv.1241-1246)

Amb tot, resta excepcional el passatge corresponent al capítol 158 de la *HRB* on, allunyant-se de l'original, el traductor reproduceix literalment, amb les seves rimes, onze versos del *Roman de Brut*:

[cap. 158] *HRB* [...] salutato rege, litteras ei ex parte Lucii Hiberii in haec verba obtulerunt: "Lucius, reipublicae procurator, Arturo regi Britanniae, quod meruit. Admirans vehementer admiror super tuae tyrannidis protervia. Admiror, inquam, et injuriam quam Romae intulisti. Recolligens indignor quod, extra te egressus, eam congoscere diffugas nec animadvertere festines quid sit injustis actibus senatum offendisse, cui totum orbem famulatum debere non ignoras [...]"

fr. 17177 Cil vinrent devant le roy, si le saluerent et li donnerent unes letres de par Lucius l'empeoreor de Rome en tiex paroles: "**Luces, qui Rome a em bailli et des Roumains la seignorie, mande ce qu'il a deservi au roy Artur son anemi. Molt me merveil en dedaignant et me dedaign en merveillant que tu, par force et par orguil, osas vers Rome torner l'ueill. Molt me dedaign, mout me merveil, a cui ne ou tu prens conseil. De prendre contre Roume estrif tant con tu sez .i. romain vif.** Si te mande que molt ies outrequidiéz quant tu osas corecier le senat de Rome [...]"

Oez de la chartre la some:
 "Luces, qui Rome a an baillie
 Et de Romains la seignorie,
 Mande ce qu'il a deservi

Au roi Artur, son enemi.
 Molt me desoing an desdaignant
 Et me mervoil an mervellant
 Que par sorfet et par orguel
 Oses vers Rome ovrir ton oel.
 Molt m'esbaït molt me mervoil
 A cui et ou tu pranz consoil
 De prandre contre Rome estrif,
 Tant con tu sez un Romain vif. *Roman de Brut*, (vv. 2090-2112).

La resta de la carta segueix el model llatí no sense alguna coincidència addicional amb Wace:

HRB [...] Erupuisti quoque Galliam, eripuisti Allogobrum provinciam, eripuisti omnes Oceani insulas, quarum reges, dum romana potestas illis partibus praevaluit, vectigal veteribus meis reddiderunt [...]

fr. 17177 [...] **Encore as tu plus fait** quan **tu li as ocis Frolle**, son bailli, et France toulue et Borgoingne et toutes les terres de ci as mons, de quoy li romain estoient seignor et avoient treü [...]

Ancor as fet gaignor hontaige
 Dont plus nos est que del domaige;
Frolle, nostre baron, as mort,
 An France et Flandres tiens a tort. *Roman de Brut*, (vv. 2135-2138).

És fa difícil establir els motius que van induir el traductor a introduir aquests versos, si no fos el desig de conferir més vehemència i intensitat dramàtica al desafiament del romà i de magnificar el retrat del mític Artús afegint a l'evocació de les seves victòries militars algun detall absent a l'original. Com ja apuntàvem, però, en tots els altres casos les reminiscències del *Roman de Brut* són afegitons orientats a potenciar la imatge cortesa del món artúric. Aquesta tendència és una constant que, més enllà de la influència de Wace, es manifesta en petites discrepàncies de l'original llatí potser interpretables com a modificacions conscients més que no pas com a errors de traducció. A manera de conclusió, podem convenir que en arribar a la part artúrica de la *HRB*, cedint probablement als gustos del públic aristocràtic i laic a qui anava adreçada l'obra, el traductor no només ens dona mostres de la credibilitat històrica concedida a les *Profecies de Merlí*, introduint-hi glosses, sinó que atenua la repressió del vessant narratiu del relat i la supressió dels detalls novel·lescos que defineixen la seva particular manera de fer. Lluny de l'eixuta parquedat que caracteritza globalment la traducció, en aquests capítols s'esforça per construir una imatge idealitzada del sobirà i de la seva cort. Aquesta intenció el porta a respectar literalment el relat de les proeses d'Artús, a magnificar-ne el retrat, adornant ocasionalment el text llatí amb reminiscències de la cèlebre vulgarització de Wace, i qui sap si també a introduir-hi algun retoc conscient, des de negar-li al rei una emoció, que podria interpretar-se com a feblesa:

[cap. 149] *HRB* Cumque regem in hunc modum rogassent, commovit cum pietas in lacrimas sanctorumque virorum petitioni acquiescens veiniam donavit.

fr. 171777 [...] li prierent merci por le pueple qui les laisat vivre en servaige. Artus lor otroia lor requeste.

fins a eufemitzar discretament la traïció de la reina:

[cap. 176] *HRB* [...] nuntiatum est ei Modredum, nepotem suum, cujus tutelae commiserat Britanniam, ejusdem diademate per tyranidem et prodicionem insignitum esse reginamque Guenneveram, violato jure priorum nuptiarum, eidem nefanda venere copulatam fuisse.

fr. 17177 noveles li vinren que Mordrez qu'il avoit commandé son regne s'estoit faiz coroner roy et que la royne Guenievre tenoit comme traitres contre raison.

La traducció castellana de la *HRB* la trobem en un altre text historiogràfic vinculat indirectament a l'*HA*: la *General Estoria* (*GE*). Tot i que els materials de la *HRB* traduïts per Alfons X no representen ni un terç de l'obra del clerc gal·lès, el cert és que la *GE* incorpora absolutament tot el que té cabuda dins de l'arc cronològic contemplat, com ja va assenyalar Lloyd Kasten tot fent notar de passada la raresa de la *HRB* en el marc de les fonts de la *GE* (Kasten, 1970). L'estudiós explicava la utilització excepcional de material literari no clàssic per part de l'equip de traductors hipotitzant la presència a les prestatgeries reials d'aquest text que sens dubte havia d'interessar un descendent dels Plantagenet. Sense negar el fonament de la hipòtesi també hom es podria preguntar si la inclusió de la *HRB* en el projecte alfonsí no podria haver-la inspirada el coneixement d'una versió de la *HA* que, com la del ms. fr. 17177, incorporés una història de Bretanya. Aquesta possibilitat, d'una banda, explicaria l'estrany desconeixement per part del Rei de l'autoria de Geoffrey de Monmouth, atès que, contravenint el rigor característic de l'equip de traductors, hom no cita mai l'autor de l'*Estoria de las Bretannas*; de l'altra, corroboraria la importància crucial que la crítica ha atorgat recentment a la compilació francesa com a font i model de la *GE*. Recordem en aquest sentit que a la descoberta que la *HA* fou la font de dues llargues seccions de la *GE* —la tebana i la troiana— han seguit nous estudis que han posat de manifest les importants afinitats estructurals, de fonts i ideològiques que lliguen els dos textos. Segons Paloma Gracia, la *HA* seria sense cap mena de dubte el model francès que s'interposa entre la historiografia llatina i la *GE*.⁸

La traducció de la *HRB*, que Alfons anomena *Estoria de las Bretannas*, sense al·ludir en cap moment al seu autor, comença amb la història de Brutus —que, igual que en el cas de l'*HA*, s'introdueix després de l'evocació del viatge a Itàlia d'Enees— al final de la part II, i arriba fins a l'època de Juli Cèsar al final de la part V. Inserida en el vast projecte alfonsí, que combina la història sagrada i la profana donant entrada a un amplí ventall de fonts, l'*Estoria de las Bretannas* no se'ns presenta, però, en bloc sinó repartida en diverses seccions el punt d'inserció de les quals ve determinat en bona mesura per les al·lusions bíbliques que apareixen al text de Geoffrey de Monmouth i que constitueixen una ajuda inestimable a l'hora de fixar la cronologia dels esdeveniments narrats, atesa l'absència de material bretó en la cronologia d'Eu-sebi i Jeroni utilitzada per l'equip reial. Atendrem, doncs, en primer lloc, la distribució i coherència dels fragments de la *HRB* que trobem dins de la *GE*.

Els materials procedents de la *HRB* es distribueixen entre les parts II, III, IV i V de la *GE* seguint un rigorós pla, que evita curiosament les incoherències i redundàncies que esmentàvem a propòsit de la versió francesa. En la part II, que comprèn el període que va des de Josuè fins a la mort de David, i, on la història pagana assoleix un gran protagonisme, s'introdueixen els capítols inicials de la *HRB*, des de la història de Brutus fins a la fundació de la Nova Troia (són els capítols 53 al 73 del llibre primer, dedicat als reis, que s'insereixen entre els assumptes referits als reis hebraics i els referits al rei Saül). Com en el cas del ms. fr. 17177, hom omet els

8. Vegeu Kiddle (1936) i (1938), Punzi (1995a) i (1995b: 121-127), Casas Rigall (1999: 113-207) i Gracia (2003), (2004) y (2006).

capítols preliminars, que ocupen la dedicatòria i la descripció de Bretanya, i és la dissertació sobre Enees la que, mitjançant la noció de *translatio imperii*, facilita la transició cap al relat de la fundació de Bretanya.

El fil interromput es reprèn en la part III de la *GE*, que, tot i privilegiar ara el material escripturari, també intercala, seguint la cronologia d'Eusebi-Jeroni, altres línies temàtiques. Aquesta nova secció britànica (ms. escurialense Y-i-8 ff. 181v-182r), que va des de la fundació de la Nova Troia fins a Marganus i que atorga un paper preponderant a la història del rei Leir, s'hi introdueix després d'un recull d'*exemplos* procedents d'una *Istoria del arabigo* que il·lustren el gust per la literatura doctrinal tan característic de l'entorn alfonsí. La dimensió didàctica i exemplar de la història de Leir que, com és sabut, conegué una gran fortuna autònoma, fa que encaixi fàcilment en aquest punt de l'obra, i en línies generals en el context d'aquesta part III la intenció moralitzant de la qual es manifesta tant en el privilegi de la temàtica bíblica, que gravita al voltant de la figura de Salomó, modèlic retrat *en abyme* del Rei Savi, com en un tractament dels temes pagans orientat cap a l'anàlisi edificant de la conducta d'herois i monarques.

L'*Estoria de las Bretannas* reapareix als capítols 17 al 25 de la part IV (f. 161v-f. 164r; f. 171r-172r *Conc*), corresponents al llibre de Xerxes, on es narren les proeses del rei Dumvalo i dels seus successors fins a la invasió de França per Belin i Brenni. En el moment en què Brenni es disposa a envair Itàlia (f. 165r), però, Alfons abandona la *HRB* per contar la història dels sueus segons el testimoni de Galfred de Viterbo (*Pantheon*, XV. xxvi), autor al qual es refereix com a «maestre Godofredo» i que serà la font utilitzada a partir d'ara. Essent característic d'aquesta part IV, consagrada a la història antiga des de Nabucodonosor a Ptolomeu, un tractament de la matèria que traeix els interessos polítics del Rei Savi, resulta del tot adient la inserció en aquest punt de les gestes de Belin i Brenni, l'episodi més famós de la *HRB*, si prescindim de la part artúrica, i una peça clau en la construcció de l'imperialisme bretó. La importància concedida als sueus i l'encès elogi de les seves virtuts cavalleriesques, així com les dissertacions que recorden l'origen comú de germànics i romans justificant-ne la natural aliança⁹ es revelen igualment indeslligables dels interessos polítics i dinàstics d'Alfons X, descendent per línia materna dels Staufen i aspirant a la corona imperial.

L'última porció de la *HRB* que apareix a la *GE* tracta de Cassibellanus i de la conquesta de Bretanya per Juli Cèsar (Escorial ms R, I. 10, ff. 173-179) i la trobem a la part V de l'obra, articulada al voltant del trasllat de les estructures de poder i civilització des d'Orient fins al Sacre Imperi Romà, la corona del qual pretenia Alfons X. Un paper preponderant correspon ara a la figura fundacional de Juli Cèsar, un dels principals suports ideològics de les ambicions polítiques d'Alfons en tant que artífex de la conquesta romana de Bretanya, empresa novament legitimada pels orígens comuns d'ambdós pobles:

«en verdat nos los romanos e los bretones herederos somos de consuno ca venimos de la gente de Troya. Et después del destroimiento de Troya el primero padre e cabdillo que nos ovimos fue Eneas. Et ellos ovieron por cabdillo a Bruto que fue fijo de Zilnio Ascanio fijo de aquel Eneas». En pos esto dixo así Jullio César que mucho eran ya los de aquel reino de las Bretañas departidos d'ellos en linage e en sangre por el grant tienpo que avie ya pasado fasta entonçes. Et dixo mas adelante que aquella gente nin sabien de cavallería nin eran duchos de armas, ca estavan ençercados dentro en la mar e sallidos fuera de toda la tierra e que ligeramente los podríen over a estos por obedesçerlos e fazer serviçio a la dignidat de Roma cada año. Mas pero que primeramente les devien mandar dezir que se llegasen más de lo que se llegavan al pueblo de los Romanos et que les

9. *Onde dize allí maestre Godofré que non se trabajaron de conquirirse por armas los unos a los otros, mas que se catavan como compañeros et hermanos del regno* (f. 171 v. *Conc.* 665, 54-65)

diesen su renta connoçida en manera que feziesen subgeçion al senado así como todas las otras gentes fazían e que non serí guisado que les ellos feziesen pesar pues ellos eran sus parientes nin esparzir su sangre de aquellos que veníen de antigo del linage de la alteza del rey Príamo, su padre, si ellos los quisiesen obedesçer. (173r-v. *Conc.* G5R)

Veiem, doncs, com l'equip alfonsí, seleccionant acuradament els materials i la seva disposició, va saber integrar la *HRB* en un projecte historiogràfic que, en el pla estructural, explorava i complicava el model ofert per la *HA* i que, en el pla ideològic, n'adoptava, amb una clara finalitat propagandística, la idea motriu: la *translatio imperii*.

Si passem ara a confrontar les seccions alfonsines de la *HRB* amb els capítols corresponents de la traducció francesa i de la catalana, a la qual ens referirem més endavant, hem de dir que hom detecta algunes lectures coincidents que, atesa l'absència d'una edició crítica que contempli totes les variants de la *HRB*, poc permeten aventurar pel que fa a possibles models; però sobretot obtenim la confirmació de la independència del text castellà respecte a les altres dues. És més, no trobem gallicismes en el text castellà, la qual cosa no invalida, però, que, com hipotitzàvem més amunt, Alfons X hagués pogut conèixer una altra versió de la *HA* que incorporés la traducció de la *HRB*.

Passant ara al pla estilístic, constatem que la comparació de les tres traduccions, no només permet descartar una possible filiació directa entre elles sinó que realça extraordinàriament l'amplificació sistemàtica de l'original característica dels traductors alfonsins, que, com va apuntar O. Tudorica Impey, obeeix sobretot a una preocupació didàctica (Impey, 1980). Aquesta tendència a l'amplificació és particularment característica dels fragments inclosos a la part II, on, amb l'objectiu de produir un text elaborat però sobretot clar, la traducció alfonsí desenvolupa la lletra de l'original introduint-hi de forma regular resums d'allò narrat, aclariments i recordatoris, i afegeix informacions destinades a explicar tot el que pogués ignorar el públic, des dels atributs d'una divinitat o la ubicació geogràfica d'un indret determinat a disquisicions de caràcter enciclopèdic sobre l'origen del nom d'una ciutat. En aquest afany per garantir la bona comprensió del text, la repetició, lluny de ser evitada, esdevé un recurs privilegiat, i són freqüents els passatges en els quals una traducció més o menys lliure de l'original va seguida d'una reelaboració d'allò narrat que reescriu detalladament l'escena. Així, per exemple, després de relatar la cacera en el decurs de la qual Brutus fereix mortalment el seu pare amb tres línies que segueixen més o menys fidelment el text llatí:

[6] Postremo, cum ter quini anni emensi essent, comitabatur juvenis patrem in venando ipsumque inopino ictu sagittae interfecit. Nam, dum famuli cervos in occursum eorum ducerent, Brutus, telum in ipsos dirigere affectans, genitorem sub pectore percussit.

[LIV] E desde que fue de quinze annos, yua Siluio, su padre, a caça vn dia a correr monte. E Bruto queriendo ferir al venado firio de vna saeta a Siluio, su padre, e matolo.

una fórmula introductòria dóna lloc a una recreació atenta de l'episodi:

E esto conteçio por ocasion e fue desta guisa:

Los caualleros, e los escuderos e los otros onbres del rey que alli eran leuataron çieruos e fizieron los venir por do el rey estaua. E Bruto, quando vio los çieruos venir, ovo muy grand sabor de ferir alguno dellos. E alanco una saeta del arco que traye e, non catando a al, tiro al çieruo. E dio a su padre so los pechos e llagolo, donde murio.

D'una banda, l'escena domèstica de la cacera, tan sols esbossada en l'original llatí, s'actualitza i enriqueix convertida en una activitat cortesana en la qual participen cavallers, escu-

ders i altres homes del rei; de l'altra, el traductor s'assegura que queda prou clar allò essencial, el caràcter involuntari de l'acció, relatant per segon cop l'accident amb tots els detalls.

Aquesta obsessió per no deixar res en la penombra s'aprecia també en un altre vessant de l'amplificació: la tendència a la idealització, manifesta tant en la intensificació de les qualitats positives dels personatges com en la recerca conscient d'una interpretació dels esdeveniments que afavoreixi aquesta imatge positiva. Així, per exemple, mentre que en el text llatí Assaracus s'alia amb Brutus amb la intenció de recuperar tres castells que li disputa el seu germanastre:

[7] Praeterea erat quidam nobilissimus juvenis in Graecia, nomine Assaracus, qui partibus eorum favebat: ex Trojana namque matre natus erat fiduciamque in illis [els troians] habebat maximam, ut auxilio eorum iniquitudini Graecorum resistere quisset. Arguebat enim eum frater suus propter tria castella, qua sibi moriens pater donaverat, et ea auferre conabatur, quia ex concubina natus fuerat.

el text alfonís pren cura d'afegir als interessos personals del guerrer, que ja no és fill d'un grec anònim sinó d'Aquilles (*e fuera su padre Aquiles*), el seu desig d'alliberar els troians: [LV] [...] e demas que auia en Greçia vn mançebo muy noble a quien dezien por nonbre Asaraco. E este tenie con los troyanos, ca de parte de la madre era natural de Troya e fuera su padre Achilles, que era griego. E avien en el grand esperança, por que tenien que con la su ayuda podrien ellos quebrantar la premia que los griegos les fazien e salir les de prision e de seruidumbre.

Entenem igualment que, més endavant, el saqueig i la matança a què es lliuren Brutus i els seus homes després de vèncer Gofari, fredament descrits en el text llatí, siguin ahludits de forma vaga pel text castellà, i justificats moralment *por la desmesura que* [les víctimes del saqueig] *fizieran contra ellos*. El fet que l'amplificació, més enllà de ser un simple recurs retòric, vagi lligada a la voluntat didàctica de l'equip alfonís explica la no uniformitat dels mecanismes de traducció en la versió castellana. Si bé l'amplificació realça els episodis fonamentals del llarg periple dels fundadors mítics de Bretanya en la segona part de la *GE*, destacant-ne nocions importants en l'ideari polític de l'equip reial, com ara la predestinació dels herois, en altres ocasions els traductors desaprofiten les potencialitats narratives i dramàtiques latents en l'original. És el cas, per exemple, de la història de Leir narrada, com ja Kasten va fer notar, «in a rather dry manner with the emphasis placed on Cordoxilla instead of on the faher» (Kasten, 1970, 112). Probablement el fet que l'ideal estilístic sigui ara la *brevitas* i que el tractament del tema s'interessi més per l'exemplaritat del comportament de Cordixilla que no pas per la tragèdia del vell monarca té a veure amb el nou emplaçament de l'episodi. Desengatjada del context i inserida en la tercera part de la *GE*, després d'una sèrie de relats breus de caràcter doctrinal, la història de Leir s'assimila ara per extensió i funció als *exemplos* que la precedeixen. Assenyaem, per últim, que també és bastant literal la traducció dels fragments inclosos a les parts IV i V, destacant-ne únicament petits afegitons ocasionals, com els adreçats a justificar el comportament dels protagonistes, ja sigui la ira de Belin, o la rebel·lió Brenni, i a potenciar-ne el retrat positiu.¹⁰

La connexió entre la difusió de la *HA* i la vulgarització de la *HRB* cobra més relleu si tenim en compte que la traducció al català de la *HRB* ens la conserva el ms. esp. 13 de la BNF, la major part del qual l'ocupa una versió catalana de la *HA*. La primera part del manuscrit (fins al f. 99), de factura unitària, s'hauria copiat segons Bohigas abans de 1431, i correspon a la narració del ms. fr. 17177 fins al f. 63, moment a partir del qual la matèria de la crònica original

10. Kasten fa notar a més a més la llibertat dels traductors en elaborar la versió castellana de la carta de Cèsar a Cassibellanus, inclosa a la part V de la *GE*. (Kasten, 1970, p. 111-113)

comença a aparèixer desordenada i amb notables supressions (Bohigas, 1985, 125). Entre els ff. 68v i 80r el compilador interpola una *Crònica d'Epanya*, que adapta al català la crònica de Roderic de Toledo, recuperant la *HA* a partir del f. 80v. Tot i que les rúbriques anuncien la història d'Assíria i de Roma, el text de la *HA* s'abandona definitivament a partir del f. 82 r per introduir uns breus extrets del *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis, on s'expliquen els orígens de Tarragona i Barcelona (ff. 82r-83r). Ve a continuació la traducció de la *HRB* (ff. 83v-99v) seguida dels *Annals de la Gran Bretanya* des de Juli Cèsar fins a l'any 731. El compilador, doncs, se serveix de l'estructura de l'*HA* per traçar una història dels diferents regnes, que inclou també notícies sobre els pobles peninsulars.

La traducció catalana de la *HRB*, datada per Bohigas a començaments del segle XIV (Bohigas, 1985, 179-180), tot i que parcial, ja que s'atura en arribar a Dunvalo, és l'única conservada, i, a diferència de la del ms. fr. 17177, comença amb la descripció de Bretanya que ve a continuació de la dedicatòria. El text, d'una literalitat extrema, tradueix quasi paraula per paraula l'original llatí, destacant-ne únicament l'ús sistemàtic de polinomis sinonímics, la introducció aïllada d'algun breu aclariment o la substitució, també clarificadora, d'algun pronom per un nom propi.

El fet que tant la traducció catalana de la *HRB* com la francesa apareguin al costat de la *HA* convida a plantejar la possible relació que mantenen les dues obres. Essent la *HA* l'estructura de base que permet al compilador del manuscrit català enfilat una sèrie de textos històrics que tenia a l'abast, no sembla desencertat aventurar que, com suggereix G. Navarro, el tipus de compilació històrica que elabora li fos suggerida per la mateixa crònica francesa (Navarro, 1999, p. 84); és més, és possible que el model utilitzat per a la traducció catalana de la *HA* incorporés ja una versió de la *HRB* i que el compilador del manuscrit català decidís no només mantenir-la sinó annexar altres textos més adients als seus interessos. Malauradament, la confrontació de la versió francesa i de la versió catalana de la *HRB* demostra que el ms. fr. 17177 no va poder ser aquest model al qual ens referim. Això, però, no anul·la la possibilitat que ambdues versions puguin dependre d'un antecedent comú. Val a dir en aquest sentit que, malgrat que Bohigas destaca l'absència de gal·licismes en el text català com a prova que el traductor no va utilitzar una font francesa, les coincidències lèxiques i sintàctiques entre el català i el francès són significatives en alguns casos i, tot i que de forma aïllada, no deixa d'aparèixer algun gal·licisme, com ara *jongla*. Fins i tot algunes frases corrompudes podrien resultar més fàcils d'explicar a través del francès.¹¹

11. *HRB: Corineus inivit consilium cum Bruto: se velle scilicet per quaedam divortia in eadem nocte egredi [...]; ms. BNP fr. 17177: Corineus prist conseil a bruto qu'il isseroit cele nuit fors por un destroit [...]; ms. BNP esp. 13: Corineu, ach gran consell ab Brut e acorda d'ixir aquella nit per un trench de les tendes [...]* En l'exemple proposat, la versió francesa suplanta els *divortia* llatins per *un destroit*, és a dir, un pas estret. La mateixa idea apareix al text català, on *trench*, que en català antic pot significar «portell practicat en un mur», és més explicable com a traducció més o menys correcta de *destroit* que a partir dels *divortia* llatins. El que ja no és tan clar és d'on ha sortit l'expressió *un trench* de les tendes. Sembla poc probable que el traductor assimilés *destroit* a una hipotètica forma derivada de *destruere*; és més factible que una mà posterior, mirant de precisar la ubicació del *trench* o potser interpretant-lo erròniament com a acció i efecte de trencar, afegís de les tendes mirant d'esmenar la incoherència. Per la intervenció d'una segona mà també podria explicar-se la traducció un xic extemporània d'un passatge que no hauria de presentar cap dificultat: *HRB: Erat ibi inter ceteros detestabilis quidam nomine Goemagog, staturae duodecim cubitorum, qui tantae virtutis existens, quercum semel excussam velut virgulam corili evellavat. ms. BNP fr. 17177: [...] qui erraigoit a un cop un gran chaisne ausi come una verge de coure. ms. BNP esp. 13: [...] que com una veguada secudia un gran roure lo arrancava de terra e-l sen portava tot aytan lleugerament com si fos una vergua d'una planta d'arbre.* És molt difícil pensar que el traductor desconegués el llatí *corylus*, amplament documentat en tots els autors clàssics i fins i tot en els tractats de medicina medievals, però ja no l'és tant que desconegués el significat de *coude*, o de variants poc usuals,

Recordem, per últim, que l'existència d'una versió catalana perduda de la *HA* sembla confirmada per la *Grant Cronica d'Espanya* de Fernández de Heredia, text que també ens ha conservat una traducció a l'aragonès dels cap. 6 al 23 de la *HRB* (fols. 61-71 v). La presència de catalanismes i d'algun gallicisme en les parts corresponents a la traducció (de 1371) de la *HA* i *Li fet des romans* fa suposar un model català, que, segons R. af Geijerstam, també podria ser el de les versions catalanes conservades del segle xv (Geijerstam, 1964, p. 19).¹² Igualment català seria el model utilitzat per a la traducció de la *HRB*.¹³ El compilador, doncs, podria haver utilitzat una versió de la crònica francesa, seguida com en la majoria dels ms. francesos de *Li Fait des romans* i que potser també contingués, com el fr. 17177, una versió de la *HRB*.

Aquest breu recorregut per les versions francesa, catalana i castellana de la *HRB* ens ha servit per constatar la diferent naturalesa de les tres traduccions i per descartar la possibilitat d'una filiació directa. Tanmateix, no hem de menystenir el valor dels indicis que apunten a possibles fonts comunes ni el fet que la primera vulgarització en prosa de l'obra de Geoffrey de Monmouth aparegui en una crònica francesa coneguda pels qui ens van llegir la traducció al castellà i al català del text llatí. A parer nostre, aquest fet també podria reforçar la funció de pont entre la historiografia llatina i la incipient historiografia vulgar que estudis recents han atribuït a la *HA* en el panorama hispànic.

BIBLIOGRAFIA

- ALFONSO X EL SABIO, *General estoria. Segunda parte*, edd. Antonio G. Solalinde, Lloyd A. Kasten i Victor R. B. Oelschläger, 2 vol., Madrid: CSIC, 1957-1961.
- ALFONSO X EL SABIO, *Concordances and Text of the Royal Scriptorium Manuscripts of Alfonso X*, edd. Lloyd Kasten i J. Nitti, Spanish Series II, Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1978.
- ALFONSO X EL SABIO, *Text and Concordance of the General Estoria II: BNM ms. 10273*, edd. Lloyd Kasten i Wilhelmina Jonxis-Henkemans, Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1993.

com *coure*, tenint en compte la no continuïtat de l'ètim llatí en català. Davant l'estranyesa del terme, el traductor deduiria que es tractava d'algun vegetal i va escriure *una verga d'una planta*, una segona mà podria haver corregit, *d'arbre*, i el copista va integrar ambdues solucions: *una verga d'una planta d'arbre*. Malgrat que sempre ens movem en el terreny de la pura conjectura, podríem trobar més exemples en aquest sentit, com ara el següent passatge, on Pandràs, que prepara el setge d'una fortalesa, ordena els seus homes que desviïn el curs dels rius, estratègia gens comprensible en la versió catalana: *HRB: Indixit etiam ut alii egressum inclusis abnegarent, alii cursus fluminum averterent, alii crebris arietibus caeteerisque machinationibus murorum compagem dissolverent. ms. BNP esp. 13: [...] altres que observassen les aygues e ls rius, altres que ab ginys e trabuchs e grues e altres enginys rompegen e enderrocassen lo mur*. Tot i que en l'accepció moderna de 'mirar', 'vigilar', *observassen* se explicaria fàcilment a partir del llatí (confusió de *averto* amb *adverto*), l'accepció antiga d'*observar* (DCVB s.v.: «guardar, seguir exactament allò que està prescrit»), resulta tan allunyada de l'original com incongruent i difícil d'explicar en aquest context. Una solució «improbable» però possible seria postular un *garder* francès generat per la confusió d'*averto* amb *adverto*, que significaria efectivament 'mirar', 'vigilar', però que es prestaria també a ser interpretat en l'accepció d'*'observar'* en català antic.

12. S'han conservat dues versions catalanes de la *HA*, ambdues del segle xv: la continguda en l'esmentat Esp. 13 i la continguda en el ms. 352 de la Biblioteca de Catalunya

13. Malgrat que Bohigas identifica aquest model amb el ms. esp. 13 (Bohigas, 1985, p. 179), l'estudi de R. af Geijerstam ha descartat aquesta filiació apunant a la necessitat d'un antecedent comú. (Geijerstam, 1964, n. 5, p. 43-44).

- ALFONSO X EL SABIO, *Text and Concordance of the General Estoria IV: Toledo ms. 40-20*, ed. Wilhelmina Jonxis-Henkemans, Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1993.
- ALFONSO X EL SABIO, *Text and Concordance of the General Estoria V: Escorial ms. R.I.10*, ed. Wilhelmina Jonxis-Henkemans, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1994.
- BOHIGAS, Pere (1985): *Sobre manuscrits i biblioteques*. Barcelona: PAM-Curial, p.123-205.
- CASAS RIGALL, Juan (1999): *La materia de Troya en las letras romances del siglo XIII hispano*. Santiago de Compostela: Universidade.
- CRICK, Julia (1989): *The Historia Regum Britannie of Geoffrey of Monmouth, III: a summary catalogue of the manuscripts*. Cambridge: D.S. Brewer.
- CRICK, Julia (1991): *The Historia Regum Britannie of Geoffrey of Monmouth, IV: dissemination and reception in the later Middle Ages*. Cambridge: D.S. Brewer.
- CROIZY-NAQUET, Catherine (1999): *Écrire l'histoire romaine au début du XIIIe siècle. «L'Histoire ancienne jusqu'à César» et les «Faits des Romains»*. Paris: Champion.
- ENWISTLE, William J. (1922): «Geoffrey of Monmouth and Spanish Literature», *Modern Language Review*. Vol. XVII, p. 381-391.
- GEJERSTAM, Regina af (ed.) (1964): Juan Fernández de Heredia *La Grant Cronica de Espanya*. Uppsala.
- GEOFFREY DE MONMOUTH, *Historia Regum Britannie*, ed. E. Faral, *La Légende Arthurienne. Études et documents*, III, Paris: Champion, 1993.
- GRACIA, Paloma (2003): «Singularidad y extrañeza en algunos lugares de la *Estoria de Tebas* (*General estoria* Parte II) a la luz de la *Histoire ancienne jusqu'à César*». *Bulletin Hispanique* 105, p. 7-17.
- GRACIA, Paloma (2004): «Actividad artística y creadora en la *General estoria*. La sección tebana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* reescrita por Alfonso X». *Bulletin of Hispanic Studies*. Vol. 81, p. 303-315.
- GRACIA, Paloma (2006): «Hacia el modelo de la *General estoria*. París, la *translatio imperii et studii* y la *Histoire ancienne jusqu'à César*», *Zeitschrift für romanische Philologie*. Band 122 Heft 1, p. 17-27.
- JUNG, Marc-René (1996): *La légende de Troie en France au Moyen Âge*. Basilea-Tubinga: Francke.
- IMPEY, Olga T. (1980): «Un dechado de la prosa literaria alfonsí: el relato cronístico de los amores de Dido». *Romance Philology*. Vol. 34, p. 1-27.
- KASTEN, Lloyd (1970): «The Utilization of the *Historia Regum Britanniae* by Alfonso X», *Hispanic Review*, XXXVIII, p. 97-114.
- KIDDLE, Lawrence B. (1936): «A Source of the *General estoria*: The French Prose Redaction of the *Roman de Thèbes*», *Hispanic Review*. Vol. IV, p. 264-71.
- KIDDLE, Lawrence B. (1938): «The Prose *Thèbes* and the *General estoria*: an Illustration of the Alphonsine Method of Using Source Material», *Hispanic Review*, VI, p. 120-32.
- LIDA DE MALKIEL, Mª Rosa: «La *General estoria*: notas literarias y filológicas (I). *Romance Philology*. Vol. 12 (1958-1959), p. 111-142. Vol. 13 (1959-1960), p. 1-30.
- MEYER, Paul (1885): «Les premières compilations françaises d'histoire ancienne». *Romania*. Vol. XIV, p. 1-81.
- MEYER, Paul (1895): «Notice du Manuscrit fr. 17177 de la Bibliothèque Nationale». *Bulletin de la Société des Anciens Textes*, p. 80-117.
- NAVARRO, Gemma (2002): «Les *Històries troyanes* dins del compendi historial copiat al ms. 352 de la Biblioteca de Catalunya: un model de ficció per a la història». *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV)*. Barcelona: PAM-Curial, p. 373-383.

- NAVARRO, Gemma (1999): «Faula, història i exemplaritat: dues compilacions catalanes de la *Histoire ancienne jusqu'à César*». *Actes del VII Congrès de l'Associació Hispànica Medieval (Castelló 1997)*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, vol. III, p. 79-90.
- PALERMI, M. Laura (2004): «*Histoire ancienne jusqu'à César*: forme e percorsi del testo», *Critica del testo*. Vol. VII/1, p. 213-256.
- PUNZI, Arianna (1995): *Oedipoe confusa domus. La materia tebana nel Medioevo latino e romanzo*. Roma: Bagatto Libri, p. 121-127.
- PUNZI, Arianna (1995): *Sulla sezione troiana della General estoria di Alfonso X*. Roma: Bagatto Libri.
- RICO, Francisco (1984²): *Alfonso X y la General Estoria*. Barcelona: Ariel.
- TRASCHLER, Richard (2000): «Des *Prophetiae Merlini* aux *Prophecies Merlin* ou comment traduire las *Vaticinations* de Merlin». *Perspectives médiévales*. Vol. 26 Supplement, p. 105-124.
- VISSER-VAN TERWISGA, Marijke (ed.) (1995-1999): *Histoire ancienne jusqu'à César (Estoires Rogier)*. 2 vol. Orléans: Paradigme.
- WACE, *Roman de Brut*, ed. I.D.O. Arnold i M. M. Pelan, *La partie arthurienne du-*. Paris: Klincksieck, 1982.
- ZATTA, Jane (1998): «Translating *Historia*: the Ideological Transformation of *Historia Regum Britannie* in Twelfth-Century Vernacular Chronicles». *Arthuriana*. Vol. 8.4, p. 148-161.

RESUM

L'objectiu de l'article és l'estudi de les primeres traduccions romàniques en prosa de la *Historia Regum Britanniae* de Geoffrey of Monmouth. Els textos objecte d'estudi són la traducció francesa continguda en el ms. fr. 17177 de la BNF, els fragments traduïts al català que ens ha conservat el ms. esp. 13 de la BNF i la traducció castellana que incorpora Alfons X en la seva General Estoria. L'estudi de cada traducció es completa amb algunes consideracions sobre la relació que mantenen entre elles i amb la *Histoire Ancienne jusqu'à César* com a possible model historiogràfic.

MOTS CLAU: traduccions medievals, historiografia

ABSTRACT

The aim of this article is to examine the first Romance prose translations of the *Historia Regum Britanniae* by Geoffrey of Monmouth. The texts dealt with are the French translation from ms. fr. (French manuscript) 17177 of the BNF, the extracts translated into Catalan preserved in ms. esp. (Spanish manuscript) 13 of the BNF, and the Spanish translation in Alfonso X's "General Estoria". The analysis of each translation is completed with some considerations on the relationship between these and the "Histoire Ancienne jusqu'à César" as a possible historical model.

KEY WORDS: mediaeval translations, historiography.